

13. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель: пер. с нем.; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 534 с.

14. Вандишев В.М. Філософія. Експерсія в історію вчень і понять: навч. посібник / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2006. – 474 с.

**Ряшко В.И. Роль науки и образования в формировании духовности и христианской морали в философии Гегеля.**

*Раскрывается роль науки и образования в формировании духовности и христианской морали в философии Гегеля.*

**Ключевые слова:** *государство, духовность, культура, молодежь, мораль, личность, наука, религия, общество.*

**Ryashko V.I. The role of science and education in the formation of spirituality and Christian morals in the philosophy of Hegel's personality.**

*The role of science and education in the formation of spirituality and Christian morals personality in the philosophy of Hegel is considered.*

**Key words:** *state, spirituality, culture, youth, morality, personality, science, religion, society.*

*Стаття надійшла 18 червня 2012 р.*

УДК 340.12

**О.І. Савайда**

## **ПРИРОДНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА ПРИРОДА ПРАВОВОЇ ВОЛІ**

*Стаття присвячена природі та сутності правової волі як філософсько-правової категорії, що розглядається як «наявне буття» реально існуючого. У роботі увага зосереджена на різних підходах до з'ясування природи правової волі; розкрито паралель права та волі. Акцентовано на проблемних моментах взаємодії права та волі як у формальному вираженні, так і в реально існуючому правовому полі.*

**Ключові слова:** *воля, право, природне право, природа волі, сутність волі, правова воля, формально-правова воля.*

**Постановка проблеми.** Положення, згідно з яким право і воля мають фундаментальне значення для людського буття і повсякденного життя особистості, не вимагає доказів. Водночас проблема інтеграції права і волі залишається складним і важким запитанням. Надзвичайно поширеною є думка про несумісність права і волі у силу їх протилеж-

ності. Вона обумовлена, з одного боку, концепцією, відповідно до якої правове законодавство за своєю сутністю є системою норм, яка обмежує волю твердими рамками. З іншого боку, існуючий плюралізм концепцій про «першопричину» права створює ситуацію, у якій співвідношення права і волі, особливо визначальна роль останньої, затушовується різноманіттям інших факторів, які визначають походження права.

Серед цих концепцій особливо поширені наступні: концепція природного права, відповідно до якої зміст права визначається природою суспільства розумних індивідів, природним станом людини; концепція юридичного позитивізму, згідно з якою право є сукупністю правил поведінки (норм), прийнятих державою і забезпечуваних силоміць; концепція, відповідно до якої право – це сукупність правил поведінки, що виражають санкціоновану державою волю пануючого класу; релігійний підхід, який основним джерелом походження права і визначення його сутності вбачає божественний початок; право є витвір Бога; психологічна позиція, згідно з якою початком і детермінантою права є суспільна психологія, переживання людиною свого обов'язку перед іншими. У підсумку проблема волі як центральна у визначенні сутності права не знаходить належної уваги в дослідників. Тож спробуємо розглянути основні моменти взаємодії права та волі з точки зору філософії та права.

**Метою** дослідження є з'ясування філософсько-правової сутності й природи волі. Для повного розкриття поставленої мети необхідно насамперед розкрити значення та сутність формальної правової волі», щоб показати право саме як міру волі.

**Стан дослідження проблеми.** Досліджуючи право як міру волі та фактори, які не неї впливають, дослідники передусім звертають увагу на формування її зовнішніх та внутрішніх елементів. Указаною проблематикою займалися В. Нерсесянц, А. Черненко, Л. Петрова, Б. Чічерін, Е. Лукашев.

Правовій структурі волі науковці приділяють достатньо уваги, але, на нашу думку, проблеми формальної частини правової волі та природи самої волі вивчаються недостатньо, тому зосередимося саме на цих аспектах.

**Виклад основних положень.** Перш ніж розглядати правову волю, розглянемо формально-правову. Формальна взаємодія права і волі є найбільш простим ступенем інтеграції. Окреслимо головні моменти, які розкривають право як міру волі.

Стосовно поняття та змісту права, то існує право суб'єктивне й об'єктивне. «Суб'єктивне право визначається як моральна можливість... Об'єктивне право є сам закон, який визначає цю волю. Поєднання обох елементів його змістів дає нам загальне визначення: право є воля, обумовлена законом. І в тому, і в іншому випадку йдеться тільки про зовнішню волю, яка виявляється в діях (тобто дія, яка приносить певний правовий результат, наслідки або моделює правову ситуацію, вчинки), а не про внутрішню волю» [1, с. 231].

Право як об'єктивна форма волі несе в собі якісну характеристику – рівність. Справа в тому, що зовнішня воля, перш ніж закріпити себе у вигляді права, повинна пройти етап свого самоствердження та самообмеження. Це означає, що окремий індивід повинен визнати за іншими таку ж волю дії. Тільки після цього він здобуває реальну можливість вимагати самообмеження в іншого. У результаті даного акту розкривається більш конкретна характеристика права як волі, обумовленої рівністю, тобто рівним самообмеженням. Це положення філософії права виражає принцип правової рівності. Сутнісною природою правової рівності є визнання загальної і єдиної міри регулювання. Тому право можна характеризувати як рівну міру волі. Сама рівність полягає в тому, що поведження суб'єктів правових відносин регулюється єдиною, рівною мірою.

Право як міра волі може виражати й іншу якість – ступінь вираженої в ньому волі. У цьому змісті міра волі виступає як критерій істинності права і закону. При цьому важливо відзначити, що визначення права як міри волі має ще принципово інший аспект співвідношення і взаємодії права і волі. У чому ж він виражається? У тому, що не тільки воля слугує критерієм розвитку правових відносин, але і право виконує роль міри волі, тому що якщо немає права, то немає і реальної можливості захистити волю, додати їй форму, завдяки якій вона може перетворитися з можливості в реальну дійсність.

Водночас право і його співвідношення з волею і рівністю на цьому шаблі пізнання має формальний характер. Воно виступає у вигляді волі, обумовленої рівністю, тобто рівністю, що не опосередкована конкретним змістом.

Право одержує своє визначення як рівна міра абстрактної волі. Таке визначення, як ми побачимо далі, має свій розвиток і конкретизацію. Особлива роль у цьому належить природному праву. Розвиток природно-правової природи волі та її змістове визначення відбувалося ще за часів античності.

Вже в античний період греки відрізняли «право за законом» від «права, справедливого від природи» [2, с. 52]. У латинській мові є вираз «природне право» (*jus natural*) і «природний закон» (*lex natural*). Природно-правові погляди відбивали прагнення виявити справедливі початки в праві, обумовлені самою природою людини. Демокрит вважав, що «Закон прагне допомогти життю людей. Але він може цього досягти тільки тоді, коли самі громадяни бажають жити щасливо: для тих, хто скоряється закону, закон – тільки свідчення їх власної чесноти» [3, с. 180]. У різних філософських концепціях природне право має різну підставу: природне право як божественний світовий порядок («космологічне природне право»); право як вираження людської сутності («антропологічне природне право»); право як розум («раціональне природне право») і т.д. [4, с. 155; 5, с. 168].

У ході історичного розвитку філософсько-правові концепції природного права претендували не тільки на теоретичну цінність, але і на перетворення суспільного устрою. Переконливим свідченням цього є епоха Просвітництва, яка відзначалася першорядністю ідей природного права у філософсько-правових концепціях. Природно-правове мислення вплинуло на практику державно-правового життя. Під впливом його ідей формувалися погляди американської і французької революцій. Не буде перебільшенням те, що і сучасний демократичний державний устрій має внутрішній зв'язок із природно-правовою концепцією розуміння прав і свобод людини.

Вплив природного праворозуміння позначився на законотворчому процесі. Природно-правові системи Нового часу являли собою концептуальну основу ряду зведень законів європейських держав. Однак у середині XIX ст. успішний вплив природного права на соціально-політичні процеси переривається, одержує назву юридичного позитивізму [6, с. 153]. Нова хвиля популярності і соціально-політичної значущості природно-правового мислення пов'язана з протидією агресивній політиці фашизму. Ідеї природного права стали інтелектуальною правовою і політичною протиправною «Третьюму рейху». Після Другої світової війни концепція природного права використовується в «Декларації прав людини» (1948 р.) [7, с. 112].

Її ідеї одержали свій розвиток, крім того, у марксизмі і неомарксизмі, антропологічній школі філософії. Ними «живиться» аналітична філософія права. Усе це свідчить про те, що природне право має фундаментальне значення в історії філософії права і являє собою один з найважливіших її розділів.

Наведений екскурс в історію питання важливий, тому що він показує драматизм боротьби двох початків у праві: природно-правового і юридичного позитивізму. Варто підкреслити, що й у наш час ця проблема залишається дискусійною. Існує думка, що проблема природи права і її взаємозв'язок із волею дозволяється безпосередньо на рівні абстрактного, формального співвідношення права і волі. Відтак поняття «природне право» стає зайвим. З іншого боку, пропонується точка зору, відповідно до якої основу правової природи волі складає економічне (і юридично закріплене) відношення власності. При цьому власність на засоби виробництва займає провідне місце. На нашу думку, власність, її юридична форма, звичайно ж, є складовою правової волі, однак при цьому вона не замінює систему природних, фундаментальних прав людини. Саме природне право дозволяє зняти формальність і абстрактність правової волі, першого щабля пізнання співвідношення права і волі.

Виявляється, що воля як міра права, як правова воля має свою основу. Основою її буття є природні і невідчужувані права людини, його життєво важливі потреби й інтереси [8, с. 32]. Природне право виступає тут як «матеріальна» основа права, воля ж – як спосіб здійснення права. Тим самим знімається абстрактність і невизначеність формальної правової волі, тому що вона в особі природного права здобуває визначений зміст. Правова воля в цьому випадку вже не є абстрактною правоздатністю, заснованою на формальній рівності й абстрактній волі.

Сутністю і метою волі є реалізація природних прав людини. Люди вільні тією мірою, якою вони можуть здійснювати свої природні права. З іншого боку, природне право в особі волі одержує спосіб свого існування. Ізольоване від способу свого існування, природне право є лише правом можливості, тому що поза волею людина не здатна реалізувати свої природні права. Отже, визначення змісту правової волі має подвійну природу, оскільки володіє своїм природним змістом і способом свого здійснення – волею.

Безперечно, правова воля не може існувати поза природно-правовою формою існування права. Вона проявляється як «наявне буття», як реально існуюче право. Щоб правова воля з можливості перетворилася в реальність, необхідний її синтез із позитивним правом, тобто системою норм права, які впливають із законодавства. Інакше кажучи, варто здійснити інтеграцію позитивного права і природного права.

Різні підходи до розуміння взаємодії природного і позитивного права не замикаються у сфері наукових дискусій, вони знаходять своє відображення в Конституціях сучасних держав. У Конституціях США, Франції, Італії втілена надпозитивна (природно-правова) концепція, у Конституціях Австрії, Німеччини – позитивістська [9, с. 59]. Разом з тим, у сучасному світі все більше утверджується думка про те, що необхідний взаємозв'язок природно-правового і позитивістського підходів. Держава не може не визнати природні права. Незважаючи на те, що природні права належать людині від народження, «захист» їм додає юридична форма, форма закону. Визнається і те, що позитивістський підхід повинен спиратися на категорії волі, справедливості, фундаментальні права людини.

Водночас складним і маловивченим залишається питання про діалектичну природу інтеграції змістової і позитивної форми правової волі (природного і позитивного права) [10, с. 39]. Дослідження цієї проблеми вимагає розгляду ряду аспектів. Насамперед це установлення внутрішнього і необхідного зв'язку між природним і позитивним правом. Вихідним моментом такого аналізу є усвідомлення того, що навіть за якісного розходження обох понять «природне право» і «позитивне право» знаходяться в єдиному правовому просторі, що характеризується єдиною сутністю. Це по-перше. По-друге, діалектичний підхід до розкриття взаємозв'язку і взаємопроникнення цих складових, єдиний правовий простір показує, що в реальному громадському житті природне і позитивне право є не просто протилежностями, незалежними один від одного елементами правового простору, а іманентним протиріччям, тобто протиріччям в самій сутності правової волі. У цьому протиріччі правова воля містить специфічне для неї нормативне обмеження волі, що суперечить її загальній тенденції переборювати всяку межу обмеження. У даному випадку і природне право як система фундаментальних цінностей людини прагне до найбільш повної реалізації своїх можливостей і ресурсів. У той же час воно обмежує цей розвиток, маючи на меті самозахист, реальне здійснення тієї частини волі, що гарантується примусовою силою держави, його законодавчою базою. Варто звернути особливу увагу на конкретно-історичний процес діалектичної природи взаємозв'язку природного і позитивного права.

Проблема реального здійснення природних прав і правової волі завжди була предметом гострих класових битв. Закономірним результатом цих битв є прогрес прав і свобод людини. Середньовічний

кріпак був вільнішим за античного раба, найманий робітник буржуазного суспільства – за середньовічного селянина. Історичний прогрес у сфері волі і права доводить, що кожне покоління відповідає за виклик історії, пов'язаний із захистом своїх реальних прав і волі.

По-третє, правова воля має два джерела – формальне (позитивне право, норми права) і змістове (природне право). Правове регулювання полягає в трансформуванні, тобто у зведенні природного права в закон. Процес «трансформування» – перетворення природного права у юридичну науку, і навпаки, наповнення юридичної форми закону природно-правовими цінностями – розкривається за допомогою методу детермінізму.

**Висновок.** Розуміння правової волі як діалектичної єдності природно-правових і позитивістських цінностей має принципове значення для філософії права, загальної теорії права, діагностики сучасної правової ситуації. Насамперед це значення виявляється в розкритті співвідношення між законом і правом, розумінні правового закону. Першою і основною властивістю такого закону є те, що його зміст обумовлений природним правом, «правовою природою речей». Сам же закон з огляду на його юридичну форму трактується як щось вторинне. Іншими словами, філософсько-правові властивості закону, його значення і місце в соціальному житті визначають те, наскільки він адекватний, наскільки відображає соціальні, природні, суспільно-історичні, економічні, національні, психологічні та ін. фактори й процеси.

Отже, юридичний закон виступає в ролі правового, «справжнього» закону тоді, коли в його сутності та природі несвідомий природний закон волі стає свідомим основним законом. Для того, щоб певні бажані результати державної волі перетворилися в завершений правовий акт, законодавець повинен бачити право не лише через призму догми права, а також і через його дух.

---

1. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

2. Петрова Л.В. Про природне і позитивне право. Критичні замітки з приводу підручника С.С. Алексеева / Л.В. Петрова // Держава і право. – 1995. – № 2. – С. 52–55.

3. Щетніков А.І. Питання про характер торкання прямих і кола як проблемна точка розвитку давньогрецької геометрії в кінці V – початку IV ст. до н. е. / А.І. Щетніков // Історико-математичні дослідження. – 2006. – № 11 (46). – С. 174–196.

4. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
5. Антологія української юридичної думки. Т. 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – К., 2002. – 348 с.
6. Апсалямов Р.Г. Юридический позитивизм: понятие, сущность, история развития / Р.Г. Апсалямов // Проблемы права. – 2010. – № 2. – С. 152–156.
7. История политических и правовых учений: учебное пособие для высших учебных заведений / под ред. В.И. Власова. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 512 с.
8. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: Юрайт-М, 2001. – 432 с.
9. Теоретические проблемы формирования правовой системы / под ред. А.К. Чернетка. – Новосибирск, 1999. – 139 с.
10. Жоль К.К. Философия и социология права / К.К. Жоль. – К., 2000. – 431 с.
11. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. – К., 2001. – 312 с.
12. Верлинский А.Л. Необходимость, случайность, свобода: Демокрит и его последователи / А.Л. Верлинский // Собрание статей к 75-летию Ю.В. Откупщикова. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – С. 211–238.

**Савайда Е.И. Естественнo-правовая природа и сущность правовой воли.**

*Статья посвящена природе правовой воли как философско-правовой категории, которая рассматривается как «имеющееся бытие» реально существующего. В работе внимание сосредоточено на разных подходах к определению природы правовой воли; раскрыта параллель права и воли. Сделан акцент на проблемных моментах взаимодействия права и воли как в формальном выражении, так и в реально существующем правовом поле.*

**Ключевые слова:** свобода, право, естественное право, природа свободы, сущность свободы, правовая свобода, формально-правовая воля.

**Savaida O.I. Natural and legal essence and nature of the legal will.**

*The article is devoted to the nature and essence of legal will, as philosophical and legal category which is examined as «present life» of real existing. In the research the attention is concentrated on the different approaches of finding out the nature of legal will, the parallel of right and will is defined. The problem moments of right and will co-operation both in formal expression and in the really existing legal field are revealed.*

**Key words:** will, right, natural law, nature of will, essence of will, legal will, formal and legal will.

Стаття надійшла 13 червня 2012 р.